

ספר משלי פרק י פסוק כו
כַּחמָץ לְשֵׁנִים וְכַעֲשָׂן לְעֵינַיִם כֵּן הָעֵצֶל לְשִׁלְחָיו:

פירושי סידור התפילה לרוקה [ו] שלא עשאני גוי ושאר ברכות השחר עמוד יג
המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי שפותח אותם כבריאות. בברכה זו י"א תיבות וכן במשלי י"א פסוקים של עצלות.

משלי פרק ו פסוק ו
לֵךְ אֶל נַמְלָה עֹצֵל רְאֵה דַרְכֶיהָ וְחַכֶּם:

משלי פרק ו פסוק ט
עַד מָתִי עֹצֵל תִּשְׁכַּב מָתִי תִקּוּם מִשְׁנַתְךָ:

משלי פרק י פסוק כו
כַּחמָץ לְשֵׁנִים וְכַעֲשָׂן לְעֵינַיִם כֵּן הָעֵצֶל לְשִׁלְחָיו:

משלי פרק יג פסוק ד
מִתְאַוֶּה וְאֵין נִפְשׁוֹ עֹצֵל וְנִפְשׁ חֲרָצִים תִּדְשָׁן:

משלי פרק טו פסוק יט
דֶּרֶךְ עֹצֵל כְּמִשְׁכַּת חֶדֶק וְאַרְחַ יִשְׁרִים סִלְלָה:

משלי פרק יט פסוק כד
טָמֵן עֹצֵל יָדוֹ בְּצִלְחַת גַּם אֵל פִּיהוּ לֹא יִשִּׁיבְנָה:

משלי פרק כ פסוק ד
מִחֹרֶף עֹצֵל לֹא יִחְרַשׁ וְשֹׂאֵל בְּקֶצִיר וְאֵין:

משלי פרק כא פסוק כה
תְּאֹת עֹצֵל תְּמִיתָנוּ כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת:

משלי פרק כב פסוק יג
אָמַר עֹצֵל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֲרָצָה:

משלי פרק כד פסוק ל

עַל שְׂדֵה אִישׁ עֵצָל עֶבְרָתִי וְעַל כָּרֶם אָדָם חָסֵר לֵב:

משלי פרק כו פסוקים יג-טז

(יג) אָמַר עֵצָל שִׁחַל בְּדֶרֶךְ אָרִי בֵּין הַרְחָבוֹת:

(יד) הִדְלֹת תִּסּוֹב עַל צִיָּה וְעֵצָל עַל מִטָּתוֹ:

(טו) טָמֵן עֵצָל יָדוֹ בְּצַלְחַת נְלֶאֱה לְהַשִּׁיבָה אֶל פִּיּוֹ:

(טז) חָכֵם עֵצָל בְּעֵינָיו מְשַׁבְּעָה מְשִׁיבֵי טָעָם:

ביאור הגר"א - משלי פרק י פסוק כו

כחומץ לשינים וגו'

כלומר כמו שאדם רוצה לפתוח מעיו בכדי שיתאוה לאכילה ושותה חומץ או אוכל דבר מחומץ – ומקחה את השינים, שלא די שלא יתאוה לאכול אלא שאינו יכול לאכול מחמת קהוי השינים.

וכעשן לעינים – כמו שהאדם הרוצה שיאיר לו ומדליק מדורה וכאשר מדליק עצים לחים המעלים עשן הרבה שלא די שאין מאירין לו אלא שמקחה את העינים שהיה לו. כן העצל לשולחיו, שלא די שאינו מביא לו מבוקשתו אלא שיש לו מחלת לב מן התוחלת הממושכה [על פי משלי יג, יב], שממתין עליו שיבא ומכלה את עיניו לראות אם הולך הוא, וכאשר בא, הוא בא ריקם. והוא כחומץ לשניים שאין לו מה לאכול (ומ"ש תחילה כחומץ לשניים ואח"כ כעשן לעינים שלפי פי' נראה לכאורה בהיפך והיינו שגם מתחילה קודם שולחו לא היא לו ג"כ וכשלא יביא נשאר הוא כבתחילה, וכעשן לעינים הוא אח"כ כשנשתהה בהלוכו, והבן...)

רבינו בחיי פרשת תרומה פתיחה לפרשה ויקחו לי תרומה

קחו – מוֹסְרֵי וְאֵל כֶּסֶף וְדַעַת מִחֲרוֹץ נִבְחָר (משלי ח, י)

שלמה המלך ע"ה הזהיר בכאן את האדם על מדת הזריזות, שישתדל ויטרח במוסרי התורה ואל ישתדל ויטרח ברבוי הכסף, לפי שבמוסרי התורה יקנה האדם תועלות רבות בעולם הזה ובעולם הבא, ורבוי הכסף אין בו תועלת אבל יש בו נזקים ומכשולים רבים שהוא סבה לדאגות רבות, וכמו שאמרו רז"ל: (אבות ב, ז) מרבה נכסים מרבה דאגה. וידוע שאין בכל הרבויים שבכל המדות שום תועלת כי אם ברבוי התורה.

"ודעת מחרוץ נבחר", טעמו: וקחו דעת התורה שהוא "מחרוץ נבחר", והזכיר לשון "קחו" לומר שיקחו מוסר התורה והמצות בזריזות והשתדלות כמו שלוקח הדבור בידיים שהוא מזדרז בו, ולא שיקחם בעצלה וביאוש, כי אם יתעצל בהם אי אפשר שינצל מן העונש אפילו כשהוא מקיים המצוה, כי אם מיחד ה' יתברך בפיו ובשפתיו, ולבו רחק

ממנו, גדול עונו מנשוא, כי מצד אחד עשה מצוה ומצד אחר הוא נענש בעשותו אותה כשלא עשאה על השלמות כי אם בעצלה.

והוא הדין והטעם בענין התפלה אם התפלל ולא כוון את לבו בתפלתו אלא שהוא מחשב בהבלי הזמן בסחורתו וכספו וזהבו, הנה זה חוטא, וכמעט שעליו נאמר: (שמות כ, כ) "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב", כלומר כשאתם אתי ועומדים בתפלה לפני אל תחשבו בכסף וזהב אשר עמכם, כי המתפלל העושה זאת מתנכר במחשבתו אל המלך ה' יתברך, ולפני מלך בשר ודם לא היה עושה כן. וכן אלו הניח תפילין ונתעצל ולא נזהר שלא יישן בהם ולא יפיח בהם, איך המצוה שלמה וכן המצות כולן.

והא למדת שהעצל אף בעשותו אחת מן המצות, יקרה לו חטא ועון בסבת העצלה, והנה התועלת שהשיג בקיום המצוה איננה מבלתי עונש, כשם שתועלת החומץ שאדם שותה פעמים לרפואה איננו מבלתי נזק שהוא מזיק לשנים, או תועלת חום האש שאיננו מבלתי העשן המזיק לעינים, ועל זה אמר שלמה ע"ה: (משלי י, כו) "כחמץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו", ועל כן יגנה שלמה תמיד את מדת העצל, הוא שאמר: (שם יג, ד) "מתאוה ואין נפשו עצל", יאמר: כי מי שנפשו מתאוה לאיזה דבר שיהיה ואין לו כלום שלא השיגו, עצל הוא, כי לא השתדל בו כל הצורך, וכמו שדרשו רז"ל: לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין, ועל כן יתמיד שלמה ע"ה מוסרו על העצל ויזהירו בנמלה, הוא שאמר: (שם ו, ו) "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם", כי ממנה נקח קל וחומר ובה יראה דבר חכמה, כי היא פחותה שברמשים ויש בה מדת הזריזות שאוספת בזמן הקיץ מה שתאכל בזמן החורף.

וידוע כי הזריז בעניני התורה והמצות, גם הזריז בתקון מדותיו, הנה הוא עולה ממדה למדה וממדרגה למדרגה והולך כל היום לפנים ולא לאחור, והנה העצל בהפך ממנו כי הוא הולך כל היום לאחור ולא לפנים, הוא שאמר שלמה ע"ה: (שם טו, יט) "דרך עצל כמשוכת חדק", שאי אפשר לו ללכת ולעבור אל המקום אשר לבו חפץ ויצטרך לשוב לאחור, כן העצל אינו יכול לעלות ממדה למדה אבל הוא מחריב את עצמו מבית ומחוץ כי הוא משומם נפשו וגופו, כדמיון השדה החרב מבפנים, (איוב לא, מ) "ותחת חטה יצא חוח" וחרב מבחוץ, שהכתלים והגדרים שהיו מסביב הכל נהרס, ועל זה אמר שלמה ע"ה: (משלי כד, ל – לא) "על שדה איש עצל עברתי" וגו' "והנה עלה כלו קמשונים", המשיל העצל שאינו מתקן נפשו ומדותיו, והוא בהנהגתו הרעה מחריב נפשו וגופו מבית ומחוץ...

ספר אורחות צדיקים, השער הששה עשר, שער העצלות

העצלות היא מידה רעה מאד. מי שזאת המידה גוברת בו, עניניו מקולקלים מאד בעולם

הזה ובעולם הבא. ועליו אמר שלמה המלך, עליו השלום (משלי כד ל – לא): "על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה", דימה חכמת עצל לשדה איש עצל: שדה איש עצל לא די שאינו מגדל תבואה מפני שאינו עובד אותו כראוי, אלא מגדל אף דברים גרועים, כגון חרולים וקמשונים המזיקים, ואפילו אם היה טורח בשדהו עד שיגדל תבואה, מחמת עצלותו יפסיד התבואה, כי גדר אבניו נהרסה, והוא עצל ואינו מתקן הגדר, ומתוך כך ייכנסו הבהמות והגנבים ולוקחים הכל. ואמר "גדר אבניו נהרסה", אף על פי שגדר אבנים חזקה מאד, אף על פי כן היא נהרסה מחמת עצלותו, שלא תיקן חסרונה קודם שנפלה.

כן ענין העצל בתורה ובמצוות, כי העצלים אוהבים מנוחה, ומתוך כך המצוות קשות עליהם ולימוד התורה כבידה על נפשם, ויברחו מן המדרש אל המנוחה, וכשהם יושבים בבית הכנסת ישנים, כענין שנאמר (משלי יט טו): "עצלה תפיל תרדמה", כי העצלות מביאה שינה בטבע האדם. וכבר הזהיר שלמה המלך, עליו השלום (משלי ו י): "מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב". לא די לעצל שלא יגיע לידיעת התורה כיון שאינו עוסק בתורה כראוי, אלא אפילו מחמת העצלות מעלה בלבו סברות של טעות, כי העצל יורה היתר לעצמו ויאמר: טוב לגוף המנוחה כדי שיתחזק, כי כשהאדם חזק הוא יכול לעשות יותר מן החלש. ומטה אזניו לדברים בטלים, ואומר שבזה יהא לבו פתוח. נמצא, שהעצלות גורמת שיחפש סברות לומר שעושה מצוה לבטל מן הלימוד. אף על פי שזאת הסברא היא אמת, שטוב לנוח כדי שיתחזק או לשמוע מילי דבדיחותא לפתוח הלב, זהו דוקא לאדם הזריז ועוסק בתורה, כי אין ככח אבנים כח האדם או עצמותיו כנחושת לטרוח תמיד, ופעמים צריך לנוח כדי שיתחזק, אבל העצל מיישר זאת הסברא ונמשך אחריה עד שיתבטל מכל וכל. ולעולם בענין שיש בו טורח יעשה סברא לפי העצלות.

העצל הוא רך הלבב ואינו גולה למקום תורה, ועליו אמר שלמה המלך, עליו השלום, שבעה דברים. כיצד? אומרים לעצל: רבך בעיר – לך ולמד תורה ממנו! והוא משיב להם: מתיירא אני מן הארי שבדרך, שנאמר (משלי כו יג): "אמר עצל שחל בדרך". אומרים לו: רבך בתוך המדינה – עמוד ולך אצלו! והוא משיב להם: מתיירא אני שלא יהא ארי בתוך הרחובות, שנאמר: "ארי בין הרחובות". אומרים לו: הרי הוא דר אצל ביתך! והוא משיב להם: והארי בחוץ, שנאמר (משלי כב יג): "אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח". אומרים לו: הרי הוא בתוך הבית! והוא משיב להם: ואם הולך אני ומוצא הדלת נעולה אני צריך לחזור! אומרים לו: פתוחה היא, שנאמר (משלי כו יד): "הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו". לסוף שלא היה יודע מה להשיב, אמר להם: אם הדלת פתוחה או נעולה, מבקש אני לישון עוד מעט, שנאמר (משלי ו ט): "עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך". עומד משנתו נותנים לפניו לאכול, והוא מתעצל לתת לתוך פיו, שנאמר

(משלי כו טו): "טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו".

ואיזהו השביעי? שנאמר (משלי כ ד): "מחורף עצל לא יחרוש", אמר רבי שמעון בן יוחאי: זה שלא למד תורה בנעוריו ורוצה ללמוד בזקנותו ואינו יכול, וזהו: "ושאל בקציר ואין". עד כאן גינה שלמה את העצל. ומשה רבינו, עליו השלום, אמר דבר גדול מכולם, שנאמר (דברים ל יד): "כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו", רק הוצא דבר מתוך פיו (דברים רבה ח ו)! ומי שמתעצל בזה שלא יוציא דברים מפיו, אין לך עצלות גדולה מזו.

ראה, איך העצל רחוק מן המידות הטובות ואינו שווה כלום לשליחות, כחלא שאינו שווה לשינים, שנאמר (משלי י כו): "כחומץ לשינים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו", ונאמר (משלי כא כה): "תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות". ונאמר (משלי כו טז): "חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם", פירושו של זה הפסוק כך הוא: מלך שיש לו רצים ושלוחים הרבה, ועשו כולם שליחותו של מלך, וגם השיבו דבר למלך כשחזרו משליחותם, ואחד מעבדי המלך היה איש עצל ומערים לומר: חולה אני! ואוכל משולחן המלך, וכשרואה חבריו יגעים מטורח הדרך, מחזיק עצמו חכם בעיניו מכל חבריו, ושטות היא בידו, דכתיב (משלי כב כט): "חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב", אף כאן המלך משלם גמול לפקחים שהיו משיבים טעם המלך.

כללו של דבר: העצל אינו שווה לא לעולם הזה ולא לעולם הבא, כי מיאנו ידיו לעשות. ואמר החכם: העצל שבבני האדם – שנתעצל לקנות אוהבים חכמים ויראי השם יתברך. ויש יותר עצל ממנו – שכל אלו היו בידו ואיבדם. הקדוש ברוך הוא ברא בריה חלשה, האוגרת לחמה וטורחת כדי להחכים העצל, דכתיב (משלי ו ו): "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם". לכן יתבייש בראותו הנמלה זריזה וזהירה בעניניה, וילמד ממנה לאחוז (בה) [כמוה] במידת הזריזות, לצאת נפשו מחמת העצלות מידי שחת.

ויש עצלות שהיא טובה מאד, כגון היושב ומתעצל לעשות רעות ולרדוף אחר התאוה. אמרו על אדם שרצה המלך לשלחו למקום סכנה ולא אבה ללכת, וחרפו המלך, אז אמר למלך: מוטב שתחרפני ואני חי משתתפלל בעדי ואני מת! ועל זה הענין אמרו רבותינו (פסחים ג ב): יש זריז ונשכר ויש זריז ונפסד, יש עצל ונשכר ויש עצל ונפסד: זריז ונשכר, שעושה מלאכה כל השבוע ואינו עושה בערב שבת. זריז ונפסד, שעושה מלאכה כל השבוע ועושה גם כן בערב שבת. עצל ונשכר, שאינו עושה מלאכה כל השבוע ואינו עושה בערב שבת. עצל ונפסד, שאינו עושה מלאכה כל השבוע ועושה בערב שבת.

ראה, איך העלו החכמים בלבבם שיש זריזות שהיא טובה ויש זריזות שהיא רעה, וכן בעצלות. לכן תחשוב, שתעשה הטוב בכל אבריך ובכל מחשבותיך, ותבחר מכל אבר ואבר קצת קלות וקצת כבדות, והכל לשם שמים: תהא קל – לשבת עם חברים המתחברים לתורה ולמצוות, ותהא כבד – לשבת עם הליצנים ועושים רעה. ותהא קל בעיניך – לראות דת ודין ועניני המצוות, ותהא כבד בעיניך – לראות מעשה הבלים ולהסתכל בעבודה זרה [ובעריות]. ותהא קל באזניך – לשמוע מוסרים ותוכחות ודין תורה, ותהא כבד באזניך – לשמוע ניבול פה ודברים בטלים. ותהא קל באפך – לכעוס על הרשעים, ותהא כבד [באפך] – לכעוס על הצדיקים. ותהא כבד בפיוך ובלשוניך – במריבות ובשקרים ובליצנות ובלשון הרע, ותהא קל בפיוך – בדברי תורה ותוכחות ולצוות על הטוב.

ותהא כבד בידיך – להרים יד ברעך, ותהא קל בידיך – ליתן צדקה ולעשות מלאכתך באמונה. ותהא כבד ברגליך – לילך בדרכי הרשעים וללכת למשתאות ובטוילים, ותהא קל ברגליך – לרוץ לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וללכת לבקר חולים ולעשות לוייה ולכל המצוות. ותהא כבד בלבבך – לחשוב הרהורים רעים, ותהא כבד – על הקנאה ועל השנאה, ותהא קל בלבבך – לחשוב הרהורי תורה ולהשיג מעלות אהבת השם, יתברך, ויראתו הטהורה. ובזה תהא קל וזריז בלבך להידבק באור העליון.